

Optegnelser om Løvel sogn.

hentet fra bøger, aviser og blade.

Arkivets kommentarer:

Som det fremgår af artiklens overskrift, drejer det sig om optegnelser, som Ejvind Sørensen havde gjort sig gennem årene. Desværre er der ikke påført oplysninger om, hvor han har optegnelserne fra.

Forhåbentlig kan de mange optegnelser give læseren en oplevelse eller måske oven i købet bevirke, at han/hun giver sig til at undersøge forholdene yderligere. I givet fald hører vi på arkivet meget gerne om de opnåede resultater.

1.

I Løvel sogn har der været en langdysse (er nu forsvundet).

2.

I 1850 nævnes Løvel hede, der strakte sig fra Viborg til Løvel.

3.

En afstikker af hærvejen løber gennem Løvel hede.

4.

En proband (en andel, der tilkom en kannik, præst ved domkapitlet, domkirken) oprettes i Løvel 1440.

5.

Heksebål i 1622.

6.

Løvel ligger i et kraftigt formet højland, hvor sorte lyngbakker med tilgroede hulveje hist og her genkalder mindet om det landskabelige præg fra hine dage, da Kongevejen (hovedvej 13) gik gennem sognet for 100 år siden.

7.

For ca. 300 år siden var store dele af sognet dækket af skov, der strakte sig fra Skalsådalen til Hobroegnen. Sødal skov med sine ege og hassel bredte sig dengang over sognet til Kistrup og Vorde i vest.

8.

I 1665 solgtes en lille smule skov fra Løvel proband.

9.

I begyndelsen af 1800 udgjorde store strøg af markerne gammel skovjord, deraf navne som: Nørgårds skovjord, Dalsgårds skovjord, Løvel skovklep og Skovlund bjerge.

10.

Bakken fra Mogensport i Viborg og nord på hedder Løvel bakke.

11.

Nørlyng herred (efter Valdemars jordbog) Lyungæhæreth Nørræ hørte i middelalderen til Ommersyssel, senere til Hald len og fra 1660 til Hald amt.

12.

Anneks til Rødding, omgives af dette og Pederstrup sogn, Rinds herred (Skals å), Vorde sogn og Viborg gråbrødre landdistrikt. Kirken ligger ca. 10 km. NNØ. for Viborg. De især i den sydlige og vestlige del noget højtliggende og bakkede jorder (med mange langstrakte dale ned mod de store engstrækninger langs Skals å) er sandet, enkelte steder lerblandet. Gennem sognet går landevejene fra Viborg til såvel Ålborg som Løgstør.

13.

Befolkning: 1801: 204, 1850: 330 1901: 666 1921: 705

1905: Hartkorn 111 td. (36 gårde med 95 tdr. og 72 huse med 16 tdr. hartkorn, samt 16 jordløse huse). I 1921 var der 134 gårde og huse.

Ejendomsskyld: 1920 kr.: 179.700, deraf jordværdi kr. 900, 000.

Areal: 2968 ha, hvoraf (1919) besat med rug 238 ha. byg 47, havre 416, bl. sæd 45, kartofler 89, foderroer 184, brak 140, grøntfoder og græsning 1292 ha., haver og lign. 34, tørvemoser 19, skov 55, heder og lyngbakker 322 og vandareal 8 ha. Kreaturhold: 1923 548 heste, 1434 stk. hornkvæg (deraf 630 køer), 9 geder, 589 får og 1021 svin.

14.

Byer: Løvel (1440 Løffuel) med kirke, skole, valgsted for Viborg amtskreds 5 (opstillingskreds til folketing). Forsamlingshus opført i 1889, brugsforening, købmand, mølle og vandmølle.

Åastrup (1664 Oestruup) med teglværk.

Havris (1506 Haffris kier) Kistrup med skole, Løvelhede huse.

Sognekommune med hovedsogn Rødding. Har samme tingsted og hører under de samme kredse som Rødding sogn, samt 5. udskrivningskreds, 134 lægd. Kirken har tilhørt ejeren af Sødal hovedgård. Består af kor og skib fra romansk tid, samt sent tilbygget tårn og våbenhus. De oprindelige dele er af granitkvadre på skråkantsokkel. Et romansk korvindue er bevaret. De oprindelige døre (norddøren tilmuret) sidder umiddelbar ved vestgavlen. Det er muligt skibet er forkortet og det ret lange kor forlænget. Begge tilbygninger er senmiddelalderlige af munkesten. Det lille slanke tårn har i vestmuren en høj åben spidsbue. Korgavlen er omsat i det 19. århundrede og den øverste del er opført af mursten. Korets sydmur er ombygget 1886. Kirkens indre har bjælkeloft. Korbuen mangler. Altertavle med malerier og prædikestol er i barokstil. Malmalterstagerne er skænket af biskop Lintrup 1722. Romansk granitfont.

15.

I sognet nævnes 1664 Trudtz gård. Endnu findes Trudskov bæk og et krat kaldes Trudskov.

16.

I Kistrup har været både en rund- og en langdysse, men begge er nu ødelagte. Syd for Løvel en bred og fladagtig fredet gravhøj, som hører til en lille samling af nu ødelagte høje. Andetsteds i sognet kendes 125 nu til dels ødelagte høje.

17.

Stapelgaard - tilhørte Erik Glippings kammersvend Rane Jonsen. Nedbrudt efter kongens død og opført, hvor nu Sødal hovedgård ligger.

18.

Enkeltheder om kvinden, der blev brændt som heks 1622. Hun blev fældet på, at hun ved fattige løfter havde søgt at røre ved sine forfølgers hårde hjerter. Hun havde sagt til en af dem, at hun havde intet fæ uden en ko. Den ville hun give ham, om han ville lade hende være i fred. Disse rørende ord blev indskrevet i tingbogen som et vidnesbyrd om, at hun havde erklæret sig skyldig. Siden bekendte hun alt, hvad man forlangte af hende, og brevet slutter således: Desligeste bekendte hun, og at hendes hjerte var så hårdt beklemt, at hun nu ikke kunne sige mere, men ville de komme til hende i morgen, da ville hun sige noget ydermere. Hun havde da allerede sagt nok til, at man med god samvittighed kunne kaste hende på ilden.

19.

Kirkens historie er temmelig gådefuld. Når man ad Løgstør-vej passerer det brede engdrag ved Skals-åen titter pludselig et slankt kirketårn frem gennem en snæver dal, der fra landsbyen Løvel fører i vestlig retning ned mod engene. Dalen hedder Kirkedalen i egnens jyske mål "Kjerkedåel". Denne jyske betegnelse har givet anledning til en pudsig misforståelse, idet er meddelelse i "Den Viborg Samler" fra begyndelsen af 1800 kalder den "Terkedal". I øvrigt har Løvel kirke en temmelig gådefuld historie. Den er vel fra romansk, nærmere fra meget sen romansk tid, men der er ændret så meget ved den, at det ikke er muligt rigtigt at finde ud af dens skæbne gennem tiderne. Der findes betydelige fundamentrester udenfor dens vestgavl, så man kan antage, at den engang har været ca. 5 alen længere, og øst for korgavlen findes der rester af en buet fundament, der kunne antyde, at her har været en korrunding, men der findes ikke een eneste krumhugget sten i kirken eller på kirkegården, hvor der ellers findes henlagt ikke så få huggede sten. Mod slutningen af den katolske tid, er det slanke tårn tilføjet, som ellers er af en type, der er fremmed her på egnen og nærmest hører hjemme i Østjylland. Det har en høj åben spidsbue, der fra vest

fører ind til dets indre, hvor nogle lange stiger fører op til klokken, der bærer følgende indskrift: "Støbt året 1879 for ejeren af Løvel kirke C. L. baron Petersdorff til Sødal af Chr. Christensen i Aarhus. Gud til ære, kirken til Ziir. For P. L. baron Petersdorff gjorde de smithske støberier mig om år 1909." Tårnet er bygget i forbandt med vestgavlen og må således være yngre end denne, men den del af vestgavlen, som ses indvendig i tårnet, er opført af rå kampesten, medens gavlen til begge sider af tårnet er af hugget sten. Til tårnets ydermure er der forneden anvendt kvadersten, medens der for resten er anvendt munketegls og som bagmur overalt rå kamp iblandet teglstensbrokker. Omtrent samtidig med tårnet er våbenhuset blevet bygget foran kirkens syddør. Det er bygget dels af kvadre, dels af munketegls og rå kamp. Det har en smuk blindingsprydet trappegavl, hvor den største af blindingerne går helt ned til jorden og danner en slags indfatning om den rundbuede dør.

Går vi kirken rundt, finder vi, at den har skråkantsokkel det meste af vejen rundt, enkelte af stenene med en lille rille forneden. På det midterste stykke af østgavlen, der hvor korrundingen skulle have været, er soklen dog ret kantet, men da kvaderstensskallen her er omsat engang i 1800 tallet, kan der ikke sluttes noget bestemt af denne omstændighed. På samme måde er koretets sydmur omsat i 1886, og der er indsat et nyt vindue, der dog er ret slankt og forsynet med en overligger, der vistnok er gammel og kun tilpasset en smule til det nye vindue. Ikke længe efter har skibets sydmur fået sin kvaderstensskal omsat, og der er ved den lejlighed indsat 2 nye store rundbuede vinduer.

Omkring 1910 blev det nødvendigt også at omsætte skibets nordmur, men her gik også bagmuren med, og der blev også her indsat 2 store rundbuede vinduer, mens der i den mur der blev revet ned kun sad et par gamle trævinduer, som de brugtes i stuehuse på landet for ca. 100 år siden. Som en mærkværdighed kan nævnes, at norddøren, der er rejst på sit gamle sted, nærmest står klods op ad vestgavlen. Af de gamle mure står nu kun koret nordmur urørt. Her findes et

oprindeligt slankt romansk vindue. Går vi ind i kirken, ser vi, at dets indre er meget bredt, men ellers lyst og venligt. Altertavlen er fra 1738, der menes malet af Jæger, og er nyrestaureret og ret smuk. Alterstagerne er skænket til kirken for godt 200 år siden og bærer følgende indskrift: "Anno 1722 lod Biskop S. Lintrup i Wiborg disse lysestager gøre til Løvel kirke". Den ene af lysestagerne har dog bogstaverne I U i stedet U. Prædikestolen er fra 1642, den er også nyrestaureret og er prydet med billeder af evangelisterne. Døbefonden er sikkert jævngammel med kirken. Den er formet som et højt bæger, hvis lave fod er prydet med en tovsnoning, et smukt lille døbefad er antagelig fra 1650. Gullev fortæller, at der på noget gammelt panel i kirken fandtes følgende indskrift: "1665 lod Villum Jensen i Kistrup og Laurits Tormassen i Hauris gøre disse stolle". Den ene række stolgavle kan vist godt være fra 1665, medens den anden række er yngre. For ikke mange år siden blev kirken forsynet med et orgel. Det falder straks i øjnene, at korbuen er ny. Den gamle er antagelig faldet ned for århundrede siden og først for få år siden blev der igen opsat en bue. Ved reparationsarbejde for nogle år siden fandtes der lidt under det nuværende gulv rester af en brolægning af små kampesten. Det kunne måske antyde, at kirken har haft en forgænger af træ. Endelig bør måske nævnes, at der indvendig i korets nordmur findes et par firkantede fordybninger, nærmest anvendt som skabe til opbevaring af kirkens hellige kar, relikvier e.l.

Kirken har altså sine gåder, nogle af dem kan måske grundigere undersøgelser afsløre, medens andre for stedse vil være gemt i fortidens dunkelhed.

20.

Rane Jonsen, død 1294, Erik Klippings kammermester(økonomiforvalter) en højadelig, godsrig mand, dømt fredløs 1287 for medskyld i kongemordet.

Folkevisen giver ham forræderens rolle. Han blev fanget og lagt på stejle ved

Roskilde. Visen om hans endelig hører til de tidligst omtalte og udbredte. Han ejede bl.a. Stapelgaard (Sødal).

21.

En middelalder stenbro blev til træbro.

Himmerbro var en gammel passage over Skals å. Den rejsende, der i fordom tid drog fra Viborg ad den ældgamle kongevej mod Aalborg så sig allerede tæt uden for Viborg omgivet af lyng på alle sider. Landskabet lå øde hen, og en knugende ensomhed omgav den vejfarende. Den slette vej lå i mange opkørte hjulspor, det ene ved siden af det andet i en brede af hen ved en kilometer, og færdslen var både langsom og besværlig.

Inden længe snævrede vejen ind, og jo nærmere man kom til Løvel by des smallere blev vejen, og her lidt efter landsbyen var passeret, mødte trafikken en af sine første hindringer på sin rute. Her lå skalsådalen som en bred vejspærring, og dannede skel mellem 2 sysler, Ommer- og Himmersyssel ligesom det i et tingsvidne fra 1454 hed, "at den store å, som nu løber fra Løvelbro og saa vester ind, har været ret herredsskel mellem Rinds og Nørlyng herreder". Aar, bække og alle vandløb i øvrigt var i ældre tider besværlige forhindringer for al trafik. Vore gamle veje, som de nu lader sig spore, ses derfor alle at søge til det sted, hvor det bedst belejligt kunne føre den rejsende over vandet. Adskillige af disse overfartssteder bestod udelukkende af primitive vadesteder, og kun de vigtigste og vanskeligste fremkommelige var forsynede med broer. Den gamle adelsvej mellem Viborg og Aalborg var en af hovedlandets betydeligste veje. Den fortsatte den kendte hævej mellem Slesvig og Viborg videre mod Nordjyllands vigtige by. I umindelige tider har der da også været bro over Skalsåen ved Løvel. "Himmerbro" kaldtes Løvelbro ofte i gammel tid.

Fra den tid, da der findes dokumenter, som omtaler Løvelbro i gamle dage, har den været en simpel træbro, ligesom andre broer var det.

Den nævnes som omtalt i 1454 og i en lovhævd fra 1484 kaldes stedet for Himmerbrovej. Løvelbro tilhørte kongen, som skulle sørge for at holde den ved lige. For at skaffe midler hertil, var det skik, at de omkringboende bønder, som havde størst gavn at broen, skulle svare brokorn, en vis årlig afgift til kongen mod at have fri fart over broen. At foretage den nødvendige vedligeholdelse af broen og at opkræve brokornet var besværlig, og kongen forlenede som oftest sine broer til herremænd, lensmænd og lignende. Disse betalte en nærmere fastsat afgift til kongen og måtte til gengæld nyde brokornet, men skulle også tillige påtage sig at holde broen i stand.

Løvelbro trængte ofte til reparation. Den forholdsvise stærke trafik over den primitive træbro tog hårdt på den. I 1626 fik Knud Gyldenstjerne kongens befaling til "da der endnu mangler meget på Løvelbro, at gøre endnu et stykke bro, så den rejsende både sommer og vinter kunne passere stedet uden besvær".

Det var i juni denne befaling blev udstedt, men der blev næppe gjort noget ved sagen, thi i april næste år blev ordren gentaget og der blev sagt, "at broen var meget bygfældig og maa istandsættes. Kronens tjenere skulle føre sand, grus og sten til broen." Senere i samme århundrede efter svenskekrigens hærgen var Løvelbro atter utjenlig til sit formål. Den var ødelagt, opbrækket og ruineret.

Næste gang broen nævnes i gamle papirer var i 1721. Da ønskede kongen ikke mere at have besværet med broen og solgte den samme år ved auktion til Niels Vinther på den nærliggende gård, Sødal, og broen fulgte i nogle år denne gård. I 1936 blev der bygget en ny Løvelbro ca. 50 m øst for den gamle, men i 1925 da man foretog en reparation af den gamle bro, fandt man dybt nede i åløbet en ældre kvadersten, der var forsynet med en indskrift på 4 linier. Kyndige folk har forsøgt at tyde den latinske tekst i hvilken, man tydelig kan læse navnet kong

Erik. Selv om der blandt de lærde har hersket nogen tvivl om, hvad der står på stenen, er det dog vitterligt, at den fundne sten har været anbragt som brobue i en kvaderstensbro over Skals å, og at kong Erik har ladet denne bro bygge. Andre stenfund på stedet har yderligere bevidst, at en solid stenbro var her i middelalderen. To bropiller ude i åen havde delt strømmen i 3 løb, og en rekonstruktion af broen, som man mener den har set ud, viser et ganske imponerende bygningsværk. Spørgsmålet er så blot, hvilken kong Erik der kan tænkes at være bygherren, og tanken henledes her på Erik Emune, konge i tiden 1134-37, Erik Plovpenning 1241-49, Erik Menved 1286-1319 eller Erik Klipping 1259-86. Der er altså nok at vælge imellem og nogen sikker viden om under hvilken af disse konger, den tidligere stenbro er bygget, synes man endnu ikke at have, men et står dog fast, nemlig at man her i hine tider har udført et beundringsværdigt stykke ingeniørkunst og anlagt en solid kvaderstensbro, hvor man i senere århundrede har måttet lade sig nøje med en primitiv og simpel træbro, der ustandselig var i en forfalden og for trafikken farlig tilstand.

22.

3 jomfruer kommer ovre fra Skals i Himmerland og går gennem Sødal skov. De svor falsk på tinget ved Tinghøje i Vammen.

En dronning føres som lig fra Klejtrup, men kommer ikke længere end til Dronninghøj i Løvel sogn.

Et sagn fortæller, at der om natten går en hovedløs so mellem Løvel og Sødal.

23.

Løvel vandmølle.

En glad børnerig familie på den ene side og stor klynge gæstmilde oldtidspotter på den anden, parate til at modtage den nærende indmad, og de passer godt sammen, og de blev da også engang for en del år siden præsenteret for

hinanden ved arkæologiens mellemkomst. Begge dele, familien og potter stammer fra Løvel vandmølle, den skyggefulde på grænsen mellem ådal og lyngbakker tæt ved Himmerlands sydvestligste spids. Nærvæd 2000 år skiller her levende og dødt og dog fandt jeg hos begge parter det samme fornøjede, venligt givende præg. Her skal fortælles lidt om, hvordan jeg stødte på dem, dels de levende menneskebørn, dels de potterne, som nu står ledige, men som engang mættede så mange munde.

Som Hobro-fjorden i øst danner grænse mellem Himmerland og Randers amt, sådan trækker i vest Skals ådalen sit brede skel mellem det gamle Himmersyssel og Viborg amts kærnelande. Et grønt og yndigt skel er det. Mild og frodig er åløbets rummelige seng henstillet så overmåde bred, synes man, for åens smalle blå bånd. I Hjarbæk-fjordens inderste vig munder Skals å ud efter sit løb mellem åbne vidunderlige enge. Slet ikke så lille et vandløb. Udspringet finder man så langt ovre i øst som ved Fussingø på Randers-kanten. Her går åen først mod nord, hen efter Fårup og Onsild, derefter runder den Lindum og Bigum skovene og slår så ind i ret vest forbi Hersom og Vester Bjerregrav, hvor den krydses af Viborg - Aalborg landevejen. Fra det punkt vider ådalen sig prægtig ud, uden smålig pladshensyn, skubber den bakkedragene langt ud til begge sider og åbner sig herligt mod Hjarbæk-fjorden. Et billede på al sommerlig jydsk moderynde

På dette allerbredeste sted ligger til hver side et stykke inde byerne Løvel og Skals. Løvel mod syd, en beskeden, lidt tavs plads ved Viborg-vejen. Skals i nord, gæv og levende, en frejdig stationsby i Himmerlands sydvestlige hjørne med højskole, elektricitetsværk, mejeri og en kro, hvor en gang en af Danmarks mest bredbringede trompetister var storslået vært. Selv om Skals således er et sted, hvis betydning ikke bør underkendes, er det alligevel ikke sikkert, man østpå i Jylland ville have kendt dets navn, om ikke netop Skalsåen, den livlige, var trådt til med sin service. Den har evnet at bære navnet Skals fra Hjarbæk

fjord mil efter mil østpå i stik modsat retning af sit eget kvikke løb, en respektabel præstation må man indrømme af en spinkel jydsk å. Vejen fra Skals til Løvel fører tværs over den brede ådal. Fra Skalssiden løb den mellem lave bakke­drag ned til den vældige grønne flade, den store herlighed, hvor kvæg og heste fra de omliggende landsbyer står spredt i tusindvis, viftende sig i sol mod fluer eller opfangende med bagen de slæbende bygers regnstød. I morgenstunden helt tidlig er her blinkende vådt, livsalig friskhed på alle kanter. Ved middag ligger den dirrende dis, brydende dagens lys og lyde. Underet er her, når aftenens hjemtur fører ned i den hvide tætte em, der kan slå sammen over hovedet. Hvor der er lavt rager hestenes hoveder og spidse ører op, uvirkelig og dog grelt som den grumme pryde i gamle tider på nidstangen foran den udsagtes port. Men i højt solskin, en blank blæsende sommerdag, ser man vidt omkring. Længst ude i vest skimtes da fjordspejlet, men i syd en mørk bræmme giver øjet stop og hvile. Denne bræmme er Løvelkystens stejle rod af lyngbakker, der falder brat mod ådalens græsgang. Her ligger Løvel gamle vandmøllegård og her boede og bor sandelig endnu en venlig og talstærk familie, hjemstedet for ubekymrethed og glæde. En ikke alt for velholdt gård, en ikke alt for velholdt have, rigelig med ubudne dyr af mange slags, søde lyse unger i alle aldre med frimodigheds gave taget i arv og bravt slidende efter tur de ældres aflagte klude. Det kender man lidt til fra sin egen tid. Bag gården kan man finde rækken af bortforpagtede fiskedamme med terrasseanlæg og sindrigt slusesystem, og bag dem igen, rejser da lyngbakkerne sig med højtliggende agre, ind imellem besværlig at nå for høstvognen ad de smalle sandede spor. Heroppe mødte jeg første gang gårdens ejer, i stort smil svingende pisker over sine dampende heste. Godt blev jeg modtaget som arkæologerne bliver det så ofte ude i landet, og glad og fornøjet har jeg siden jævnligt truffet ham og hans hele kuld. Hvad jeg ville? Jo grave lidt i en jordhøj, en uanselig knold i den dyrkede mark højt oppe på en af bakkerne. Derfor var intet i vejen, og her fandt

jeg under betydelig opmærksomhed fra gårdens små og store ved et omfangsrigt stenbygget gravkammer en herrens velsignelse af skåle, kopper, terriner og fade, som da de senere blev sat sammen tog sig ud som et sindsbillede på selve den gæstfrie åbne gårdfamilie, når den tilsammen i fredelighed fortærede guds gaver af mælk, grød og ost.

Billedet her gengiver i virkeligheden en stræbsom husmoders køkkeninventar for omtrent 1800 år siden, og forholdene ved dette fund var ejendommelig nok til, at de kan omtales lidt nærmere.

I århundrederne nærmest efter Kristi fødsel var det skik hos vendelboerne at begrave de døde i svære, dybe stenkister, sammenstillet af rå kampesten med fladsiderne vendt indad på samme måde som det kendes fra stenalderens dyssekamre og jættestuer. Disse gravkister anbragtes i et dybt gravet firkantet hul, og byggemåden var den, at man nederst satte et antal stenblokke på højkant tæt ved hinanden og i firkant, hvorved altså med det samme gravrummets nedre del var dannet. Når man nu skulle bygge kamrets næste skifte, gjorde man det ved hele vejen rundt at anbringe de store byggesten, ikke opretstående, men liggende med næserne ragende indefter i gravrummet, så langt det nu gik an.

Når dette var gjort, skulle det nok vise sig, at gravrummet foroven var indsnævret tilstrækkelig til, at tre eller fire tværlagte dæksten rækkende fra næse til næse kunne spænde over graven som loft. Med andre ord en primitiv, så at sige kyklopisk måde at anvende den falske pyramides byggeprincip. Kammeret blev jo nok til tider noget ustabilt og for at bøde herpå, lagde man da ikke sjældent tykke runde sten som modvægt oven på de liggende byggestens udvendige ender. Til slut tætnedes alle mellemrum og sprækker med stift tungt ler og der i indpressedes marksten. En flad stenflise for østenden fungerede som dør, og så var gravbygningen færdig. Undertiden blev den bygget for mere end een person, for et ægtepar f.eks., og når hver af ægtefællerne efter tidens

skik, skulle have rigelig opdækning af mad og drikke anbragt hos sig i graven, forstår man, at der var brug for et ret stort gravhus. Det kunne da også hænde, at gravkammeret, når det var færdigt, viste sig med sine dæksten at rage et stykke op over jordoverfladen. Det blev i så fald nødvendigt at overdække graven med en lav jordhøj. Fra Vendsyssel spredtes denne gravtype sydpå, efter hånden ud over hele Himmerland, og det var sådan en høj, der lå på bakken oven for Løvel vandmølle. Først blev de højere jordmasser kørt bort, med god hjælp fra gårdmanden og hans kraftige heste. Da det var gjort, dukkede gravkammeret frem, hemmelighedsfuld og lukket, fuldstændig urørt siden oldtiden. Uden for dets indgang i øst, lå 2 skårbunker, een tæt foran den lukkede dørsten og en anden lidt til højre derfor.

Det var der straks noget mærkeligt ved. Hvorfor lå de søndrede oldtidskar på denne måde udenfor og ikke inde i kammeret? Ja, hørte de i det hele taget til graven. Ingen i Løvel vandmølle, så lidt som mig selv, kunne besvare dette spørgsmål og så måtte udgravningen gå videre og håbet holdes i live, om at noget vil vise sig, hvad der også skete. Da gravkammeret skulle lukkes op, viste det sig, at tætningen med ler og mindre sten havde virket så effektivt, at så godt som ingen jord var drysset ned. Det første indtryk man fik, da dørstenen var fjerne og man så ind i det mandshøje kammer var, at her var jo tomt. Først ved nøjere eftersyn, fik man øje på gravens eneste beboer, et lille sammenkrøbet skelet i kammerets fjerneste hjørne hvilende med optrukne ben og med ryggen til det store tomme gravrum, bortvendt som fra noget uvedkommende. Et stykke fra ryggen ude på gulvet, lå en jernkniv med træskaft af den type, man almindeligt brugte herhjemme i romertiden, og som ofte findes i gravene fra samme tid, de grave, hvori der dækkedes op med mad og drikke for den døde. Kniven er her ikke sjælden stukket den gravlagte i hånden og samtidig er steg af gris eller får stillet på et træfad inden for rækkevidde. Det er med andre ord madkniven her, der er tale om. I disse romertids grave ligger nu den døde altid

med ansigtet ind mod gravrummet. Det er jo her måltidet er anrettet og alle drikkekarrene stillet. Intet ville ligge datidens tanke fjernere end at anbringe den døde med ryggen til det spiseudstyr, der spillede så overordentlig en rolle for gravtroen, hvad enten det nu er ment som rejsemad på farten til det hinsides eller som opholdskost for en forsat tilværelse i selve graven. Men intet af alt dette var at se i Løvelgraven. Dens beboer hvilede, tilbagetrukket og bortvendt og kniven lå, som var den tilfældigt tabt, upåagtet og ret besværlig for sin ejer at nå. Hvis det da var ejeren. Det var spørgsmålet. Der var noget gådefuldt ved det hele. Gåden løstes, da jorden over gravbunden blev omhyggeligt undersøgt. Man bør som bekendt ved arkæologisk udgravning nøje eftergå også det, der tilsyneladende ikke kan give fund af interesse. Her fremkom nu en del potteskår, og det viste sig da ved prøvning, dels på stedet, dels senere i Nationalmuseets laboratorium, at disse skår passede nøjagtig til brudfladerne i skårene fra de to bunker uden for graven. Der havde vi det. Sagen måtte hænge sådan sammen, at det omfangsrige mad- og drikkeudstyr, der har passet til to personer, og som har været årsag til, at gravkammeret blev så stort oprindeligt, naturligvis har været anbragt derinde hos ejerfolkene, sikkert et ægtepar. Til dette udstyr har også hørt køkkenkniven, men den er blevet glemt inde i kammeret, da sagerne i sin tid blev flyttet ud. Den er simpelthen tabt derinde under rømningen. Men hvorfor er der rømmet ud, og hvem har gjort det? Graven var jo uforstyrret, da den fandtes af arkæologen og Løvel vandmølles beboere i forening. Jo, gerningsmanden har uden tvivl været den døde, som lå i kammerets hjørne, for resten ingen mand, men en lille, kun godt 1½ m. høj, ca.35-årig kvinde, og årsagen har været, at hun har ønsket gravstedet for sig selv. Hendes efterlevende har åbenbart vidst besked med, at her stod et anseeligt og velbygget stenkammer. De har brudt gravfreden og fjernet de retmæssige beboere, de to ægtefæller samt deres udstyr. Gravrøvere kan man vel ikke sige, de har været. På en vis måde har de båret sig pænt ad og på ordentlig vis

anbragt det udrømmede gravudstyr i 2 bunker svarende til de 2 sæt. Manden fik sine ting lagt tæt uden for den lukkede dørsten (her fandtes nemlig mellem lerkarrene hans store sølvnål og håndtaget til hans skjold), hustruen sine et lille stykke derfra, pænt ordnet for sig. Når man nu ser, disse mands og kvindes to spise- og drikkestel i samlet opstilling, vil man uden vanskelighed erkende, at her virkelig er et dobbeltsæt: 2 terriner, 2 krukker, 2 storfade og de mange hankekar, også gennemgående delelige i par. Sådan er sagen at forstå, og dog er der endnu et par spørgsmål tilbage. Hvornår kan denne gravovertagelse været sket? og hvorfor fik den ny beboer, den lille kvinde, som dog vel ikke kan have været en helt ringe person, når hun skulle have så stort et gravkammer, ikke noget gravudstyr? Disse to spørgsmål hører i virkeligheden meget nøje sammen og kan bedst besvares under eet. I de århundrede, der fulgte efter romertidens ophør herhjemme, dvs. sjette, syvende og ottende indtil vikingetidens begyndelse, var den skik at give de døde våben, smykker eller brugsting med i graven for ikke at tale om mad og drikke, så godt som ophørt. Det skete ikke med et slag, men langsomt efterhånden, begyndende med en vis sparsomhed, derefter en stadig stærkere tilbøjelighed til afknapping, indtil man endte helt i ingenting. Først med vikingetiden vender gravudstyret tilbage. Det er derfor rimeligt at antage, at den lille kvindes okkupation af graven har fundet sted engang i den nævnte del af yngre jernalder, sjette - ottende århundrede. Nu står gravkammeret på bakken bag Løvel vandmølle istandsat sikret mod sammenstyrtning. Et fredlyst stenkammer blandt så mange andre i Danmarks land, men altså mærkelig ved ikke at stamme fra stenalderen. I Nationalmuseet hæger vi om de mange bredbuede potter, og i Løvel vandmølle går livet sin glade gang. Jeg ser engang imellem til fortid og nutid og tager altid derfra med glæde i sindet.

Historie fra Hjerl hede.

Så forunderligt alt sammen, endnu mere forunderligt, at jeg finder et brev frem fra en af mine lommer. For en time siden, vidste jeg ikke, jeg havde det. Nu hører jeg mig selv sige: "Den ridende post gav mig et brev til dig, kromand. Han ville gerne slippe for turen over heden. I virkeligheden er det vist et brev, der skal viderebefordres til nogle folk i Løvel. Til noget familie til dig. Men brevskriveren har kun kendt din adresse. Skal jeg læse, hvad der står?"

"Gør do kons det, men ræk mæ æ krus først. Det er nok om Jens, mi fætters søn. Han ligger som infanterist pioner i Slesvig. Hvorfor mon han eet sjell skrywer? Måske han er blevet såret. La wos se, hva der stor."

Brevet er dateret den 11. oktober 1850, og det begynder:

"Gode venner"

Jeg har lovet eders søn, Jens Jensen, Løvel at skrive Eder til og lade Eder vide, hvorledes det er gået ham i sidste krig. Bataljonen kom fra Slesvig til Frederiksstad. Vi kom frem den anden oktober, og her så det meget strengt ud. De ville have slået os tilbage, men det slog dem fejl denne gang. Den 3. oktober kom 2. kompagni ud. Jens og jeg var naturligvis med. Vi var næppe kommet ud i forskansningerne, inden jeg blev såret, men det var gud være lovet et let sår, jeg fik. Min kammerat Jens blev såret en time efter. Der korn en kugle og sårede 7 mand. Iblandt de 7 var Jens. De fire af dem mistede deres ben, medens de tre blev lettere såret. Jens mistede også sine ben. Det ene blev skudt helt af ham i forskansningen, og det andet blev skudt itu, så doktoren måtte sætte det af. Han var i sin lidelse meget tålmodig. Mens doktoren satte hans ene ben af, sov han, så han mærkede ikke meget af dette. Jeg vil tillige lade Eder vide, at jeg lå på lazarettet med ham i seks dage, og jeg talte med ham hver dag. Den sjette dag søgte jeg til bataljonen igen, og siden har jeg ikke hørt noget fra ham. Han talte med mig, om jeg ville skrive til Eder og lade Eder vide, hvorledes det var gået

ham, og om jeg ville sørge for at få hans ur sendt hjem. Hans tornyster ved jeg ikke, hvor er blevet af. Det samme med det tøj, der var deri. Så jeg kan ikke skaffe noget af det til Eder. Når I skriver til Eders søn, så sender i blot brevet til lazarettet i Flensborg. Jeg har ikke videre at meddele Eder, og så ender jeg min lange skrivelse med mange kærlige hilsner til Eder fra Eders søn.

Lev vel, det ønskes af mig.

Jens Christensen Søgaard.

Vi sidder en stund tavs, Tællepråsen blaftrer i svag trækvind fra det nærmeste vindue. Mørke skygger danser over de hvidkalkede vægge, skjuler et bemalet manglebræt for et øjeblik, efter at lade det hænge som før, så man kan læse det grøntmalede navnetræk og årstallet 1832. Det blinker i et nypudset messingvarmebækken som igen låner svage glimt af lys fra kobbertøjet på hylden over bilæggeren. Endelig siger kromanden: "Det var ikke det rarest, jeg har hørt nogen tid. En mand uden hans ben. Det er snart, det værste, som kan hænde. Og så Jens, den friske kumpan. Men krig, det er krig og man kunne synes, at vi snart har vundet den og brevet, det skal blive sendt videre. Søren, kan du række mig avisen. Jeg trænger sandelig til en lille smule humør efter sådan en skrivelse. Karlen tager en slidt lille avis ned fra tallerkenrækken over slagbænken. Avisen er mere end et år gammel. Et eksemplar af "Fædrelandet" dateret den 20. juli 1849. Hele forsiden er fyldt af en nekrolog over general Rye. Omtalen slutter: "Når armeen har udrettet noget stort og godt, så have de mænd stor andel deri, som have forstået at udføre de hverv, hvortil de blev kaldede. Og når armeen stræber at forhverve nationen både sejrens hæder og fredens velsignelse, så skal nationen bevare dem i trofast og taknemligt minde, hvis liv og blod derfor er hengivet. General Ryes minde skal leve iblandt os."

Plan over gårde og huse langs 800 m lang vejgade.

Fra Christian den Fjerdes tid stammer de første oplysninger om selve byen Løvel. Foruden præstens anneksgård og et bolsted, som tilhører kirken, er der 9 gårde i byen, en større gård, Søndergård, der ville svare til 10 tønder hartkorn, og 8 andre, hver fra 53 til 63 tønde hartkorn, men flere af disse gårde synes at være opstået ved deling af en større ejendom. Desuden er der 4 små gårde eller bolsteder.

Der lå ved engene sydvest for byen et par større gårde: Havris og Trudsgård. Den sidste er i middelalderen blevet delt, og de fem ottendedele af dem er blevet lagt ind i Løvel bymark. På hver af de 9 gårde i Løvel sad der to fæstere. Denne tingenes tilstand, som fandtes i Løvel 1629, havde sikkert bestået i mindst 200 år, og den ændredes ikke synderligt i de følgende 100 år. Den ulykkelige svenskekrig, som endte i 1660, blev årsag til stærkt ændrede forhold, idet Løvelboerne kom ind under herregården Sødal, og det medførte tilbagegang, trældom og elendighed. Hoveriet kunne dog ikke indføres på herremandens magtbud, men ved fæsteledighed kunne han forlange, at den nye fæster skulle gøre hoveri, og på den måde gennemførtes det efterhånden over hele linien. Det blev dog muligt, at hverken Jens Simonsen, Søndergård, eller hans to nærmeste efterfølgere har fået det gennemført. Men i 1711 fik Sødal en ny ejer, Bent Winther, der snart efterfulgtes af sin søn Niels Bendtsen Winther, og for ham lod det sig lettere gøre. Det var i den store nordiske krigs tid, og de ekstraskatter og pålæg af alle slags, som nu regnede ned over fæstebønderne, kunne de fleste af dem ikke magte at udrede. Men herremanden stod inde for sine fæsteres skatter og måtte udrede, hvad fæsterne ikke fik betalt, og derved kom de i store restancer til herremanden, og han havde nu en klemme på bønderne. Han kunne stille dem valget mellem at gå ind på at gøre hoveri eller blive jaget fra deres fæstegårde ved rettens hjælp. Mangfoldige steder fik herremændene i disse år på den måde indført hoveriet. Kun enkelte holdt sig fri.

Niels Bendtsen Winther gennemførte en anden reform i Løvel. Ved fæsteledighed lagde han smågårde og bolsteder sammen eller fik gårdene således delt, at alle fæstere fik omtrent lige store gårde, hver på ca. 3 tønder og 3 skæpper hartkorn. Der blev i alt 19 sådanne fæstere. Søndergård med sine 10 tønder hartkorn deltes dog kun i to, hver på 5 tønder, men forblev stadig bygget som een gård med to fæstere. Der tilføres stadig byen nyt blod, og Løvelgårdene synes at have øvet stærk tiltrækning på unge mænd udefra. De nye mænd i byen fik altid deres fødebys navn knyttet til dens eget som kendingsnavn og i det 18. århundrede er der i Løvel fuldt op af navne, der viser hvor deres bærere stammede fra: Peder Loldrup, Chr. Randers, Søren Ullits, Jens Kvorning, Thorsager, Vridsted og Thorning er hyppigt forekommende navne i byen. Da Løvel kom under Sødal, blev der lukket fuldstændig for tilgang udefra. Nye fæstere toges kun fra Sødal gods, fra byen eller fra Kistrup, Hauris, Aastrup eller Pederstrup. Følgen blev et stærkt indgifte, så alle folkene i byen efterhånden var i familie med hinanden. Det vil her være på sin plads at kaste et blik på byens og dens landbrugs indretning i fællesskabets tid. Alle byens marker var inddelt i 9 vange og hver gård havde sine bestemte agre i hver vang. Øst for byen lå Østervang, derefter fulgte syd for byen Nedervang og Overvang, så kom sydvest for byer Rughøjvang og Kolsenhøjvang og mod nordvest Møldalvang og Træhøjvang. Endelig mod nord Langmosevang og Toftumkjærvang. Af hensyn til fællesgræsningen var det nøje bestemt, hvor mange kreaturer hver gård måtte holde. Arbejdets gang i årets løb, samt alt, hvad der skulle udføres i byens fællesinteresse, vedtoges på bystævnet, hvortil oldermanden sammenkaldte bymændene, når der var noget at drøfte. Den anden vigtige reform: Overgangen til selveje, kom for Løvel først i 1824, da den daværende ejerinde af Sødal solgte gårdene til fæstere for 325 rigsdaler stykket. Det var i landbrugskrisens tid, derfor var prisen så overraskende lav, men det gav netop Løvelboerne en nem og god start som selvejere. Den udvikling, der

var foregået i Løvel i løbet af de 150 år, byen havde været under Sødal, var såre ringe. At sætte noget ind på at forbedre eller udvide bedriften tænkte endnu næsten ingen på. Med tiden nåede dog de fleste gårdmænd frem til nogenlunde gode kår og en solid økonomisk stilling. De store muligheder, der lå i de uopdyrkede hedestrækninger syd for byen, hvor hver havde sin lod, eller i kærstrækningerne langs engen, lå længe uudnyttet, og i dyrkningen af hjemmemarken fulgte man de gammelkendte metoder.

Omkring 1680 var hver af bymarkens vange på 20-25 tønder land. I 1688 bestod Løvel af 9 nogenlunde lige store gårde, 6 små gårde og 2 husmandssteder samt 4 jordløse huse med i alt 30 familier. I 1780 er der 20 lige store gårde og 9 huse, ligeledes med i alt ca.30 familier. Men byens udseende har forandret sig. Da man efterhånden delte gårdene, så hver fæstefamilie fik sin egen gård, skete det ved, at man forlængede byen mod vest langs gaden, der som en bred stribe fællesjord strakte sig fra den østlige del af byen hen imod kirken, og som fortsatte videre forbi kirken gennem mølledal ned til engene, ja helt ud til Skals å. Denne brede vej hed "æ drøwt".

På hver side af gaden lå der til sidst to gårde, og de 9 jordløse huse lå for størstedelen på selve gadejorden. Endnu en ejendommelighed ved byen skal her nævnes. Dens fællesbrønd og mange vanddamme. Hvor Gjøngkjær fra nordvest skød sig helt ind til byens gårde, omtrent ud for midten af den lange bygade, lå fællesbrønden. Den må engang have været meget vigtig for byen, for i adkomsten til ejendomme, selv i udflytternes skøder, findes langt ned mod vor tid gerne en passus om, at vedkommende har ret til at benytte byens fællesbrønd. Længst mod øst, bag gården på gadens nordside lå en stor branddam, Smededammen, og syd for gaden længst mod øst Søndergårdskæret, der senere blev afvandet ned gennem Kirkedal. Længere mod vest lå en stor branddam og tæt op til gaden en lille dam, som kaldtes Stævns pyt. Det menes, at bystævnet i sin tid holdtes ved den lille dam. Nu har

byen vandværk, og den tidligere nævnte oldtidshøj Gjønghøj inde i byen er benyttet til at bygge vandbeholder på. Tæt nordvest for byen hæver sig egnens højeste punkt, Gillebakke, med vidt udsyn, navnlig mod vest og nord. Det var i en svær tid, Løvelboerne var blevet selvejere, og foreløbig gjaldt det for dem om at holde skansen. Videre kom den første generation af selvejere ikke, anden generation ej heller.

Så kom 1848 med krigen og den frie forfatning. Løvel blev valgsted for Viborg amts 5. valgkreds. Hvad der sikkert stimulerede Løvelboernes politiske interesse. Løvelkredsen var i årene 1833—58 repræsenteret ved venstremanden gårdejer Gravers Pedersen, Lund, men han faldt for højremanden, juristen C.S. Klein, der havde kredsen til 1866. Imidlertid havde oplysningsarbejdet i religiøse Grundtvigs ånd og højskolebevægelsen fundet vej til Løvel. Krigsinvaliden Jens Kvorning samt enkelte andre var blevet stærkt grebet deraf. I Bjerregrav var der kommet en grundtvigsk præst H.J.V. Berthelsen til hvis møder de søgte.

Da grundlovsvælget i 1866 skulle finde sted, rejste P. Vesterby og Jens Kvorning over til pastor Berthelsen og formåede ham til at stille op mod Klein, om hvem de vidste, at han ville stemme for den reaktionære grundlovsændring. Pastor Berthelsen indvilgede, og så godt blev der arbejdet for hans valg, at han slog Klein og i rigsdagen stemte nej til grundlovsændringen. Berthelsen sad i rigsdagen perioden ud til 1869. Lokale aviser med politisk oplysning stod det dengang sløjt til med, men en lille kreds i Løvel holdt Bojsens "Budstikken" og Høgsbros "Dansk Folketidende". Ofte gik bølgerne højt i den politiske diskussion, for alle i byen var jo ikke enige, men i det store og hele sluttede Løvelboerne sig til Venstre ofte til partiets venstre fløj. Når den noget moderate A. Thorup, der fra 1869 til 1890 repræsenterede kredsen måtte falde for den unge husmand Anders Nielsen fra Tapdrup, siges det, at Løvelboerne havde en væsentlig andel heri. At de i provisorieårene var ivrige venstremænd, og at den

politiske interesse og iver gik langt ind i ungdommen, viser begivenheden i forsamlingshuset 1885, da "Pigen fra Løvel" ødelagde kongens buste. Men harmen over provisorierne stimulerede energien i folket og fik dermed også betydning for det praktiske liv, så foretagsomheden steg. Som foregangsmænd i Løvel med hensyn til mergling og opdyrkning af kærjord nævnes Simon Jensen. Han tog fat på disse forbedringer i 1860-erne. I firserne begynder andelsbevægelsen, først med mejerierne, og siden på andre områder, og Løvel var godt med, Som en mand, der i den forudgående politiske og religiøse vækkelstid har haft stor betydning for Løvelboerne nævnes lærer Hedeager. Han var dygtig til at tale med folk, arrangere møder og skaffe foredragsholdere, en strålende igangsætter, og Løvel blev en af de første landsbyer, der fik rejst et forsamlingshus.

I de - siden den bevægede tid i firserne - forløbne år er hederne ved Løvel og kærene taget ind under kultur, nye hjem har rejst sig, men byen har bevaret sin karakter som en samlet tæt bebygget landsby. På begge sider af den 800 meter meget lange, meget hyggelige gade ligger på rad gårde og mindre ejendomme. Befolkningselementerne er til dels fornyet ved tilflytning af fremmede, men en stor del af befolkningen stammer sikkert direkte fra mennesker, der levede her og dyrkede byens jord for flere hundrede år siden.